

Een „opknopbeurt van de vervangingswaarde”? (I)

PROF. DRS. R. BURGERT*

Om een bijdrage tot de discussie te leveren lijkt het mij goed vier opmerkingen te maken bij het artikel van dr. J. E. Andriessen in *ESB* van 7 januari 1981 onder de titel „Is de vervangingswaarde in Nederland toe aan een opknopbeurt?”. Onze eerste opmerking betreft de historie van „inflation accounting” 1), de drie andere gaan in op de drie punten, waarop de heer Andriessen „de vervangingswaarde een opknopbeurt wil laten ondergaan”. Onze korte schets van de historie van „inflation accounting” dient ter voorkoming van misverstand en is van belang voor de vraag of de praktische verbreiding ervan in ons land werkelijk geleden heeft onder „de wet van de remmende voorsprong”. Wij menen van niet. De praktische verbreiding zal alleen toenemen wanneer voor een ieder geldende voorschriften worden gegeven. Een „opknopbeurt” zal daartoe weinig bijdragen, al is één van de voorgestelde verbeteringen rijp voor opnemings in bedoelde voorschriften.

De historie van „inflation accounting”

Er zijn in feite drie stelsels tot ontwikkeling gekomen:

- *Current purchasing power accounting*. De andere benaming „adjusted historical cost” duidt beter aan, wat dit stelsel beoogt: het corrigeert de historische kosten van de materiële activa d.m.v. een indexcijfer, dat de koopkrachtveranderingen van het geld tot uitdrukking brengt, en berekent vervolgens d.m.v. datzelfde indexcijfer winst of verlies over het saldo van de monetair activa en de schulden. De eerste bekende schrijver over dit stelsel was E. Schmalenbach 2). Het is in ons land toegepast door de Koninklijke Ned. Petroleummij.

- *Current cost accounting*: het in Nederland bekende vervangingswaardestelsel, waarvan Schmidt 3) en Limperg 4) de pioniers zijn en dat in Engeland in 1975 is aanbevolen in het z.g. Sandilands report 5). Dit stelsel is zo bekend, dat wij hier de werking ervan niet behoeven weer te geven.

- *Een mengsel van beide*. Daarvan is in ons land O. Bakker 6) de pionier.

Bakker vult het op basis van de vervangingswaarde bepaalde eigen vermogen aan het begin van de verslagperiode aan met een zodanig bedrag, dat de algemene koopkracht daarvan in stand blijft. Het bedrag van deze aanvulling wordt eerst geput uit de in de periode ontstane en nog niet gerealiseerde specifieke waarde-stijging der materiële activa, vervolgens uit de gerealiseerde specifieke waarde-stijging van deze activa. Voor zover de aanvulling van het eigen vermogen dan nog niet gedekt mocht zijn, wordt de rest geput uit de op basis van vervangingswaarde berekende bedrijfswinst.

Een tweede mengvorm ontstaat door een kruising van de eerste twee genoemde stelsels. Een voor koopkrachtveranderingen van het geld gecorrigeerde vervangingswaardejaarrekening is ook een mogelijkheid, die overweging verdient 7). De door de heer Andriessen genoemde SSAP 16 is ook in beginsel aldus te typeren. De Engelse accountants zochten het eerst in „adjusted historical costs”. Daarop was ED 8 (Exposure Draft 8) gebaseerd. Sandilands kegelde dit stelsel omver met het algemene argument dat inflatie niet d.m.v. één indexcijfer te berekenen is; er is volgens dit rapport eigenlijk geen algemene inflatie, ieder individu, onderneming enz. ervaart zijn eigen inflatie. Niettemin kon men niet voorbij aan de algemene ervaring, dat monetair debetsaldi in inflatietijd verlies opleveren en schulden winst. Deze — zeer kort aangeduide — ontwikkeling leidde tot SAPP 16.

Kenmerkend voor SAPP 16 is, dat de traditionele op historische kosten gebaseerde jaarrekening in stand blijft en dat daarna aanvullende informatie wordt verschaft, hetzij door middel van een gehele „inflationproof” jaarrekening, hetzij door correctie van de op historische kosten gebaseerde winst met:

- een „cost of sales adjustment” (COSA);
- een „depreciation adjustment” (DA);
- een „monetary working capital adjustment” (MWCA);
- een „gearing adjustment” (GA).

De beide eerste „adjustments” brengen (exact of bij benadering) de kosten

uit hoofde van de materiële activa op vervangingswaardebasis. De beide laatste houden in feite de gevolgen van inflatie door het aanhouden van monetaire activa en schulden in, met dien verstande echter, dat daarbij geen gebruik wordt gemaakt van een algemeen prijsindexcijfer maar bij voorkeur van dezelfde „specifieke” prijsveranderingen waarop COSA en DA zijn gebaseerd. De schulden op korte termijn (met name die aan leveranciers en „normaal” bankkrediet) reduceren de MWCA, terwijl de schulden op lange termijn via GA de DA reduceren.

T.a.v. de „normale” bij ons gebruikelijke vervangingswaardejaarrekening valt op, dat SSAP 16 nadrukkelijk de creditzijde van de balans (de financiering) laat meespelen. Bij ons is dat niet gebruikelijk, hoewel sommige theoretici dat al jarenlang hebben bepleit. Via Blom 8) en Scheffer 9) heeft Van der Schroeff 10) eerst inhaalafschrijving, voor zover met vreemd vermogen gefinancierd wordt, overbodig verklaard om vervolgens in wezen de Engelse „gearing adjustment” te aanvaarden 11). Hij is t.a.v. het eerste op forse tegenstand gestuit 12) waarvan de essentie, voor zover wij dat begrepen hebben, hierop neerkomt dat de winstbepaling onverkort de vervangingswaardeleer moet volgen. De door Van der Schroeff 13) aanvaarde „ontkoppeling” van waardeleer en winstbepaling is door de aanhangers van de vervangingswaarde niet algemeen gevolgd. Ook in de praktijk vindt de GA weinig toepassing, wellicht omdat men enigszins aarzeland staat tegenover de daarvoor noodzakelijke toerekening van

*Hoogleraar bedrijfshuishoudkunde en accountancy aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) Zie hierover uitvoeriger R. Burgert, Ontwikkeling in Inflation accounting, *MAB*, juli/augustus 1976, blz. 352 e.v.

2) E. Schmalenbach, *Dynamisch Bilanz*.

3) Fr. Schmidt, *Die organische Tagewertbilanz*.

4) Th. Limperg, De gevolgen van de depreciatie van de gulden voor de berekening van waarde en winst, *MAB*, januari 1937.

5) Sandilands, *Inflation Accounting, Report of the Inflation Accounting Committee*, 1975.

6) O. Bakker, *Bedrijfshuishoudkunde*, deel III, 1947, blz. 192 e.v.

7) R. Burgert, op. cit.

8) F. W. C. Blom, *Ondernemingsbesparingen, risicodragend kapitaal en de omvang van de bedrijvigheid*, 1949, blz. 162.

9) C. F. Scheffer, Vervangingswaarde en financiering, in: *economische notities*, 1966, blz. 219 e.v.

10) H. J. v.d. Schroeff, Winstbepaling en financieringsstructuur, *MAB*, februari 1969, blz. 50 e.v.

11) H. J. v.d. Schroeff, *Bedrijfseconomische grondslagen van de winstbepaling*, 1975, blz. 83 e.v.

12) S. Kleerekoper, Enkele kritische kanttekeningen bij winstbepaling en financieringsstructuur, *MAB*, maart 1969, blz. 115 e.v.

13) H. J. v.d. Schroeff, *Bedrijfseconomische grondslagen van de winstbepaling*, 1975, blz. 55.

„vermogenscomponenten” (credit-zijde van de balans) aan de „kapitaalcomponenten” (debetzijde van de balans).

Ten slotte: de Amerikanen hebben niet kunnen kiezen tussen de hiervoor genoemde eerste twee stelsels; de FASB schrijft in SFAS 33 gedurende een experimenteerperiode in beginsel beide soorten informatie als aanvulling op de traditionele jaarrekening voor.

Wat regelgevende lichamen zoals het Engelse Accounting Standard Steering Committee en de Amerikaanse Financial Accounting Standards Board voorstaan is wel duidelijk, hoewel van eensgezindheid nog geen sprake is. Dat is kennelijk niet hetzelfde als hetgeen de praktijk voorstaat: daar is nauwelijks sprake van toepassing van enigerlei vorm van „inflation accounting”. Wanneer er geen dwang wordt uitgeoefend gaan de ondernemingen kennelijk niet uit eigen initiatief over tot correctie van hun jaarrekening voor inflatie. Hoe komt dat? De ondoelmatigheid van het meten met een maatstok — het geld — die steeds krimpt zou toch een ieder moeten aanspreken! Mogelijke antwoorden op deze vraag zouden kunnen zijn:

- de eerste methode lijkt simpel, maar ervaring bij het onderwijs leert, dat vele studenten haar zelfs voor heel eenvoudig gehouden „cases” erg moeilijk vinden. Tenzij men overgaat tot zeer globale correcties moet zij voor ondernemingen van enige omvang tot erg veel rekenwerk aanleiding geven;
- men is wellicht beducht voor de uitkomsten. Deze zijn zeer afhankelijk van de balansstructuur, die voor dit doel als volgt is samen te vatten:

Balans

Materiële activa	Eigen vermogen
Monetaire activa	Schulden

Inflatiecorrectie van de materiële activa leidt tot kostenverhoging; het saldo van de monetaire activa en de schulden leidt tot inflatieverlies als het een debetsaldo is en tot inflatiewinst als het een creditsaldo is. Een slecht tot zeer slecht wordende financieringsstructuur leidt tot toenemende inflatiewinst; er zou een flinke aversie tegen het tonen van deze winst kunnen bestaan. Het aloude realisatiebeginsel levert kennelijk een zwaarwegend tegenargument op. Is de financieringsstructuur (nog) niet erg ongunstig geworden, dan moet men de in deze tijd van stagflatie toch al magere resultaten nog eens naar beneden corrigeren:

- dat het vervangingswaardestelsel geen ruime verbreiding gevonden heeft — in ons land ondanks krachtige propagering — is misschien toe te schrijven aan het feit dat het in essentie berust op het denken in goederen, terwijl het management en de financiële wereld in geld denken en dat ook in tijden van inflatie blijven doen. Slechts de rende-

mentseis zal men met een inflatiefactor verhogen 14). Bovendien is het vervangingswaardestelsel niet tegen de dynamiek in het economisch leven opgewassen. Daar is (identieke) vervanging niet het dominerende gezichtspunt; het investeringsvraagstuk domineert het vervangingsvraagstuk 15). De hiervóór genoemde beduchtheid voor de uitkomsten (lagere winstcijfers) is waarschijnlijk m.m. ook voor het vervangingswaardestelsel van belang, terwijl (voor kleinere ondernemingen) ook de uitvoeringsmoeilijkheden niet onderschat moeten worden.

Dit zijn bij elkaar plausibele argumenten ter verklaring van de weerzin in de praktijk tegen toepassing van enigerlei vorm van „inflation accounting”. Slechts dwang — gelijke monniken, gelijke kappen — kan meer algemene toepassing tot stand brengen. De vraag is dan, of dat wel moet. De bekende regelgevende organen (SEC, FASB, ASSC) vinden kennelijk van wel. Voor ons zou voor dwang slechts de bovengenoemde onzindelijkheid van het meten met een krimpde maatstok pleiten. De consequentie daarvan is, dat de gezondheidstoestand van ondernemingen in tijden van inflatie belangrijk gunstiger wordt voorgesteld dan zij is, tenzij een zeer zwakke financieringsstructuur dat voorkomt. De „opknopbeurt van de vervangingswaarde” zal wellicht enigszins bevorderend werken, maar veel verwachten wij er niet van.

De „opknopbeurt” van de heer Andriessen

Zij omvat drie punten:

- de GA (gearing adjustment);
- de voorziening voor „latente belastingverplichtingen” i.v.m. herwaarderings tegen vervangingswaarde;
- het permanent aanwezige deel van de overige „voorziening voor latente belastingverplichtingen”.

Gearing adjustment

Daarover kunnen wij kort zijn. Zij is in ons land wel bekend, eerder dan in Engeland. Haar zwakke punt is de noodzakelijke toerekening van de vermogenscomponenten aan de kapitaalcomponenten, waarbij dan bovendien eigenlijk niet de huidige, maar de toekomstige financiering van belang is, zoals ook eigenlijk de toekomstige activa bij het vervangingswaardestelsel belangwekkender zijn dan de huidige. Voor de rapportering (= geschiedschrijving) lijkt echter een enigszins arbitraire oplossing van het toerekeningsprobleem (zoals b.v. in SSAP 16) niet onaanvaardbaar.

De „voorziening voor latente belastingverplichtingen” i.v.m. herwaarderings

Deze voorziening is inderdaad —

zoals de heer Andriessen opmerkt — slechts te motiveren met het argument dat zij moet strekken tot het vermijden van een geflatteerde vermogensvoorstelling na herwaarderings. Voor een correcte winstbepaling is zij overbodig en voorts is zij, zoals Van Hoepen bevestigd heeft, in strijd met de daarvoor normaliter gemaakte continuïteitsveronderstelling 16). Voor de oplossing van het probleem der vermogensvoorstelling hebben wij in ander verband voorgesteld haar achterwege te laten en in plaats daarvan de herwaarderingsreserve te splitsen in een gerealiseerd, belast gedeelte en een ongerealiseerd, niet belast gedeelte 17). Een ieder kan — het belastingtarief kennende — zich er dan gemakkelijk van vergewissen hoe groot het vermogen na realisatie van de herwaarderings zal zijn.

Wat de winstbepaling betreft leidt toepassing van de vervangingswaarde bij stijgende prijzen niet tot tijdelijke verschillen met de fiscale winstbepaling (de heer Andriessen: „out of step”-situaties) maar tot permanente verschillen. De belasting naar de winst wordt (ook in art. 335 lid 1 B 2 BW) als bedrijfslast beschouwd en zij zal o.i. dan ook ten volle ten laste van de winst- en verliesrekening moeten komen. Het boeken van de belasting over de gerealiseerde waardestijging t.l.v. de bij herwaarderings gevormde voorziening (de heer Andriessen spreekt in dit verband van de Philipsmethode, die echter tamelijk verbreid is) doet die gedachte geweld aan. Zij is weliswaar door de Ondernemingskamer „mits goed toegelicht” aanvaard in het van Gelder-arrest, het blijft echter vreemd dat er een mogelijkheid openstaat een deel van de bedrijfslast uit hoofde van belasting buiten de winstberekening te houden. Het is ons gebleken, dat ervaren financiële journalisten niet begrijpen, dat dat in feite gebeurt. Dat zij ook kan leiden tot wat men „misbruik” zou kunnen noemen — zoals ook de heer Andriessen stelt — is gebleken in hetzelfde bovengenoemde arrest nl. het t.g.v. de winst- en verliesrekening brengen van een deel der voorziening in verband met het recht op voorwaartse fiscale-verliescompensatie. De Ondernemingskamer heeft dat weliswaar onaanvaardbaar geoordeeld, doch niet ten principale; haar argument is „de zorge-

14) L. Traas, *Inflatie en de grondslagen van managerial accounting*, NivRA geschrift nr. 11, 1972, blz. 27 e.v.

15) H. C. van Straaten, *Inhoud en grenzen van het winstbegrip*, 1957. R. Burgert, *Bedrijfseconomisch aanvaardbare grondslagen voor de gepubliceerde jaarrekening*, bijlage bij *De Accountant*, september 1967.

16) M. A. van Hoepen, *Geschilpunten bij de verwerking van latente belastingverhoudingen in de jaarrekening van ondernemingen*, *MAB*, maart 1973, blz. 89 e.v.

17) R. Burgert, *Vervangingswaarde blijft, doch toepassing verandert*, *MAB*, november 1973, blz. 460 e.v.

lijke situatie waarin Van Gelder zich bevindt", hetgeen wij betreuren 18). Het betoog van de heer Andriessen behoeft enige correctie, waar hij stelt, dat wanneer „de belastingvoorziening niet tegelijkertijd op andere wijze (zou) worden gevoed, nl. via de resultatenrekening i.v.m. „out of step“-situaties, dan zou men dit niet lang vol kunnen houden . . .”. Men kan dat echter gedurende de gehele levensduur van de betrokken activa volhouden, tenzij men meer aan de voorziening zou willen onttrekken dan overeenkomt met de belasting op de in de betreffende periode gerealiseerde waardeinstijging. De voorziening voor „out of step“-situaties kan men voor geen ander doel gebruiken dan waarvoor zij bestemd is. Zij is in wezen geen voorziening maar een overlopende post die men in de balans moet opnemen om een correcte winstbepaling te krijgen. Als zodanig vindt zij haar natuurlijke afloop. Het zou verhelderend werken als wij de tot voortdurend misverstand aanleiding gevende benaming: „voorziening voor latente belastingverplichtingen” uit ons jargon zouden schrappen. Dan wordt wellicht ook het gevaar bezworen dat de heer Andriessen signaleerde nl. dat de voorzieningen „bij nationalisaties direct tegen de eigenaar worden gebruikt”.

T.a.v. het hier besproken aspect zijn wij inderdaad met de heer Andriessen voor een „opknopbeurt”; de onze zal evenwel niet stimuleren tot het overgaan op de toepassing van de vervangingswaarde daar zij winstverlagend werkt. Vermoedelijk dankt de besproken methode haar populariteit juist aan haar relatief winstverhogende werking.

Ten slotte: tijdens het congres van de European Accounting Association in maart vorig jaar kregen wij de indruk, dat alle facetten van de verwerking van belasting in de vervangingswaardejaarrekening buiten ons land nog niet overal zijn doorgedrongen! Daarom ook loopt SSAP 15 nog altijd achter bij SSAP 16 en bestrijkt SSAP 15 slechts de nu volgende problematiek.

Het permanent aanwezige deel van de „voorziening voor latente belastingverplichtingen”

Het is voor ons de vraag, of wij — zoals de heer Andriessen voorstelt — er wel goed aan doen de Engelse zienswijze over te nemen. Voor zover de „voorziening” stamt uit herwaardering geven wij de voorkeur aan afschaffing ervan, zoals hierboven is uiteengezet. Daardoor kunnen wij ons hier beperken tot de echte overlopende post, die wij liever „uitgestelde belasting” zouden noemen omdat het karakter van een voorziening daaraan geheel ontbreekt.

De essentie van het probleem van de verwerking van belastingen in de jaarrekening is het vinden van een antwoord op de vraag, welk belastingbedrag ten

behoefte van een juiste winstbepaling ten laste van de winst- en verliesrekening moet worden gebracht, gegeven het feit dat er verschillen bestaan tussen de fiscale en de vennootschappelijke winstberekening. Afgezien van permanente verschillen — zoals die uit hoofde van b.v. de deelnemingsvrijstelling en de toepassing van vervangingswaarden — behoort dit bedrag het produkt te zijn van de *vennootschappelijke winst* en het *belastingpercentage*. Zo rekent men de stroom van jaarlijkse belastingbetalingen toe aan opeenvolgende boekjaren, met als gevolg dat in de balans een transitorische post ontstaat.

Vermoedelijk zullen de belangrijkste oorzaken voor het ontstaan van deze overlopende post schuilen in afschrijvingsverschillen en fiscale faciliteiten met betrekking tot investeringen. Er ontstaat slechts een (groeïende) constante kern in deze overlopende post wanneer enige voorwaarden worden vervuld:

- de investeringen moeten gelijkmatig over de tijd gespreid plaatsvinden dan wel voortdurend groeien;
- de fiscale faciliteiten moeten zeer bestendig zijn en niet nu eens verleend en dan weer ingetrokken of gewijzigd worden.

Een langdurige periode van economische groei en inflatie moge de indruk wekken, dat de uitgestelde belasting alleen maar toeneemt, ons dunkt, dat de meer recente ervaring leert dat noch de eerste, noch de tweede voorwaarde als vervuld kan worden beschouwd. Het conjunctuurverschijnsel en de daarop via o.m. de belastingheffing reagerende economische politiek zijn daarvan de oorzaken. Men doet dan ook de winstbepaling geweld aan, wanneer men aanneemt, dat de transitorische post een constante kern bevat, die men evengoed kan weglaten.

De heer Andriessen stelt dat „alleen fiscale claims die binnen redelijk afzienbare tijd tot werkelijke vorderingen leiden, . . . in acht (dienen) te worden genomen”. Wij zien hierin een voorbeeld van het denken in balanstermen, het denken vanuit de vermogensvoorstelling. Wij twijfelen — met Schmalenbach — überhaupt aan de betekenis van de vermogensvoorstelling in een op de continuïteitsveronderstelling gebaseerde jaarlijkse balans. Daarom lijkt het ons niet doelmatig om ten behoeve daar-

van te „manipuleren” met de overlopende post, die juist ten behoeve van een zo correct mogelijke winstbepaling ontstaat. De post belasting is niet de onbelangrijkste in een winst- en verliesrekening en het sleutelen daaraan ten behoeve van een (marginale?) verandering in de vermogensvoorstelling, die toch al van twijfelachtige betekenis is, lijkt ons niet doelmatig. Sleutelen aan de balanspost impliceert immers sleutelen aan de winst- en verliesrekening. Het balansdenken moge neigen tot het waarnemen van een „claim”, een schuld, waar het in essentie om gaat is een doodgewone overlopende post. Zij draagt geen juridisch karakter, zij is puur boekhoudkundig van aard, uitvloeisel van het stelsel van dubbel boekhouden. Het zal duidelijk zijn, dat wij niet erg geneigd zijn dit onderdeel van de „opknopbeurt” van de heer Andriessen aan te bevelen. Zij houdt ook het gevaar in van verlichting van lasten in het heden — niet impopulair in onze dagen — tegenover onvermijdelijke lastenverzwaring in de toekomst.

Conclusie

Van de door de heer Andriessen voorgestelde „opknopbeurt” voor het vervangingswaardestelsel achten wij alleen de invoering van een „gearing adjustment” aanvaardbaar. Wat hij voorstelt t.a.v. de „voorziening voor latente belastingen” achten wij onaanvaardbaar. Voor zover deze betrekking heeft op herwaardering kan zij beter worden afgeschaft. In plaats daarvan moet de herwaarderingreserve in een gerealiseerd en een nog niet gerealiseerd gedeelte gesplitst worden. Voor zover zij voortvloeit uit tijdelijke verschillen tussen vennootschappelijke en fiscale winstberekening moet zij onverkort in stand blijven omdat anders afbreuk wordt gedaan aan een correcte winstberekening. De naam: „voorziening voor latente belastingverplichtingen” zou echter afgeschaft moeten worden omdat zij onjuist is en voortdurend misverstand wekt.

R. Burgert

18) P. Sanders en R. Burgert, *De jaarrekening van ondernemingen*, band III, blz. 387.